

ges, de fontosnak tartjuk megemlíteni ezek közül az általunk legfontosabbnak tartottakat: a *Tatabányai kislexikon* (1985), *Komárom megye földrajzi nevei* (1985), *Tatabányai közigazgatási repertóriuma* (1997–2002), valamint *Tatabánya lakótelepei és utcanevei* (2010) című köteteket. A megyeszékhely múltjának egy-egy szeletét feldolgozó kötetek mellett ki kell emelnünk a *Komárom nyomdászati- és sajtótörténete 1705–1849* (2010) címmel megjelent hiánypótló monográfiáját, amely egyben összefoglalását is adja több évtizedes kutatómunkájának.

Szakmai tevékenységét több alkalommal is elismerték, így könyvtárosként megkapta a *Szabó Ervin-emlékérmét* (1982), honismereti munkásságát pedig *Honismereti Emlékéremmel* (1983), *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékéremmel* (1997), a tatabányai múzeumügyért végzett tevékenységét *elismerő oklevéllel* (2001), a megyében végzett 40 évnyi helytörténeti munkáját *Komárom-Esztergom Megyéért Kitüntető Díjjal* (2002) honorálták, valamint a Honismereti Szövetség 50. évfordulója alkalmából megkapta a szervezet *elismerő oklevelét* (2010) is.

A *Honismeret* oldalain keresztül kívánunk Tapolcainé dr. Sáray Szabó Évának jó egészségben eltöltendő hosszú életet, s talán az ünnepelt is megbocsát nekünk azért, hogy köszöntönket egyik kedvelt idézetével zárjuk, amely nemcsak az ő szívéhez áll közel, hanem talán az általunk felvállalt feladat nehézségeit is jól tükrözi: „Mindennek tetszeni lehetetlen; akarni együgyűség.” (*Tudományos Gyűjtemény* XI. kötet, Pest, 1838. 127. p.)

Simonik Péter

In memoriam

Kallós Zoltán emléke

2018. február 14-én, 92 éves korában elhunyt Válaszúton, szülőfalujában Kallós Zoltán, a népköltészet és népművészet egyik legnagyobb kutatója. A *Kossuth-nagydíjjal* és *Corvin-lánccal* is kitüntetett tudóst február 17-én Kolozsváron, a Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra szülei mellé.

Gimnazista korában, Kolozsvárott ismerkedik meg a magyar népköltési gyűjteményekkel, amelyekben Erdélyből a székelyek és kalotaszegiek alkotásai mellett szűkebb hazájából, a Mezőségből alig talált néhányat. Valószínű, ez a „felfedezése” indítja el gyűjtőmunkáját. Tizenhat éves, amikor lejegyzí az első mezőségi népdalt, kottástul. Középiskolai tanulmányait a sepsiszetgyörgyi tanítóképzőben folytatja, majd a háború végén Pesten akarja befejezni. Végül is kalandos úton vergődik haza Kolozsvárra, ahol 1946-ban kap tanítói oklevelet.

Ekkor 16 társával együtt jelentkeznek arra, hogy önként elmennének az akkor magyar nyelvű oktatásra engedélyt kapott moldvai csángó iskolákba dolgozni. Erre végül mégsem kaptak engedélyt.

Kallós Zoltán
(Id. Takács Szabolcs felvétele)

Közben Kallós Zoltán zenei pályára is készült, felvették a zeneakadémiára, ahol akkor Jagamas János és Szenik Ilona is tanított. Jagamas Jánossal, aki Budapesten végzett és nem tudott románul, szoros munkakapcsolatba került, elkísérte és segítette moldvai gyűjtőmunkáját a csángók között, egyben részt vett cigány nyelvtudásával Jagamas zenei monográfiájának elkészítésében. Bejárt az egyetemre is, ahol Gunda Béla és Kós Károly néprajzi előadásait is hallgatta és a Folklor Intézet munkájában is részt vett. Az akadémián csak 3 félévet hallgathatott, amikor apját 1950-ben letartóztatták és kulákként elítélték, Zoltánt kizárták onnan. Végül is tanítói pályáját a kalotaszegi Magyarvistán kezdte meg 1946-ban.

Amikor katonai szolgálatra behívták, kérésére Moldvába helyezték, katonaságát is arra akarta felhasználni, hogy jobban megismerje a moldvai magyarok, a csángók hazáját. 1954-ben újra lehetőség nyílt arra, hogy a moldvai iskolákban a magyar nyelvű oktatást segítsék magyar anyanyelvű tanítók, ismét jelentkezett és ezúttal sikeresen, mert Lészpedre kapott kinevezést, és itt is taníthatott 1956 végéig. Itt kereste fel őt 1956 nyarán Andrásfalvy Bertalan, akivel és munkatársaival igen sokoldalú és egy életre kiterjedő szakmai együttműködést alakított ki.

Amikor a XVIII. század végén megindul a magyar népköltészet gyűjtése, amelyben nagy íróink, költőink is részt vettek, az elbeszélő költészet, egy eltűnt magyar hősének- hagyaték kutatása került a középpontba. Eleinte csak a szövegeket jegyezték fel, kevés kísérlet volt a dallamok rögzítésére. Sajnos, mi már nem találhattunk rá a magyar *Kalevalára*, az egykor létezett hősénekekre emlékeztető elemeket csak a balladákban és mesékben-mondákban találtunk. Így érthető, hogy a balladákat tartotta mindenkor a népköltészkutatás a legfontosabb műfajának, így kerülhetett Kallós Zoltán kutatásainak is a középpontjába.

Itt egy pillanatra meg kell állnunk. A ballada szót a nép nem ismerte, ezt az irodalomtudomány használta, a nép ezt a „műfajt” *történetes éneknek*, vagy *keservesnek* nevezte. Kallós szavaival: „*a [ballada] szövegek tartalmuknál fogva mindenkihez szólnak, mert általános emberi érzéseket – öröm-bánatot, szerelem-csalódás, bujdosás, rabság, és mindent, ami emberrel megtörténhet – fogalmazznak meg. Ezért nem fog sohasem elavulni a népdal... Ezek a szövegek nem titkolnak el sem örömet sem bánatot, sem bőséget, sem szorongató szükséglet. Felfoghatjuk úgy is, hogy a népdal a mindenkori társadalom legőszintébb tükörképe. Az itt közölt dalokban minden adatközlő magáról is énekel (Három árva, A megesett leány, Párja vesztett gerlice, de más balladás hangulatú dalokban is).*” (Kallós Zoltán: *Balladás könyv*. 2014. 645 p.)

Kallós a balladák után kutatva nem csak újabb, eddig ismeretlen típusokat és ismertebb balladáink újabb és újabb változatait gyűjtötte össze, hanem arra is rákérdezett, ki, miért, honnan tanulta meg ezt vagy azt a balladát és mikor, miért, kiknek énekelte el? Vagyis a népköltészet leglényegesebb kérdéseit feszegette, amelyeket annak idején legnevesebb gyűjtőink és tudósaink sem tettek meg. E kérdéskörrel az első magyar tanulmány is Kallós Zoltán tollából jelent meg 1961-ben (*Gyimesvölgyi keservesek*. Néprajzi közlemények. V. 1. szám). Gyimesben csaknem mindenkinek van egy keserve, amit akkor énekel, amikor este megjön a havasokból, hallhatják, de nem láthatják. Nem szó szerint mondja el bánatát, hanem költői képekben, „*nem a valót, hanem annak égi mását*”. Ami megtörtént, azt már nem lehet megsemmisíteni. A bánatot, fájdalmat, esetleg a felelősség kínzó érzését nem lehet elfelejtetni, legfeljebb szépen kimondani, amint a depressziósokat az orvos-pszichiáter beszélgeti a fájdalom megosztásának és enyhítésének reményében.

Kallós Zoltán gyűjtött meséket (mesekötete is jelent meg egyetlen mesélő asszonytól lejegyezve: *Világszárnya. Moldvai magyar népmesék*. Studium, Kolozsvár, 2007 [Demeter

Antiné János Anna meséi]), mondákat, népszokásokat, és még sok mindent elsősorban a moldvai csángóktól. Kisebb, nagyobb megjelent néprajzi tanulmányainak, közleményeinek száma 70 körül van, a róla írt cikkek, ismertetések száma száznál is több. Kutatásainak középpontjában a balladák, a keserves történeti énekek maradtak. Első kötete ezekről, a *Balladák könyve*, 1970-ben jelent meg Bukarestben (*Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák*. Kallós Zoltán gyűjtése Szabó T. Attila gondozásában). Ez a 162 kottás balladát magában foglaló kötet több balladát közöl, mint az eddig balladákat dallamostul gyűjtők összesen: Seprődi János, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Domokos Pál Péter, Faragó József és Jagamas János. Kallós Zoltán e kötetében összesen „259 balladájából, balladás dalából és nyolc meseváltozatából egybeálló gyűjtemény már abban is az eddigi balladakötetek fölé emelkedik, hogy minden darabjában első közlésű anyagot bocsát rendelkezésre. Ilyen tekintetben nem vetekedhetik vele egyik előtte megjelent gyűjtemény sem” – írta Szabó T. Attila az *Élő hazai magyar népballadák* című, a kötethez írt bevezetőjében.

1973-ban klezsei csángó asszonyok balladáit, keserveit közölte külön kötetben *Új guzsalyam mellett* címmel. „Klezsében volt két öregasszony, akik egymás nélkül sohasem akartak énekelni. Egykorúak voltak, s egy falurészben nőttek fel, együtt leánykodva jártak ugyanabba a guzsalyasba. Amikor éneklésre került sor, mindig az egyikük kezdte el, a másikuk a sorismétlésekbe kapcsolódott bele. A dallamsor végére érve az egyik mindig egy kicsit hamarabb abbahagyta az éneklést és ő kezdte a következő dallamsort. Így vitték végig a ballada fonalát, de más műfajhoz tartozó dalokat is ilyen módon énekeltek.” Ezt az éneklési módot figyelték meg és jegyezték fel a XIX. század végén és a XX. század elején a finnek Kalevala-éneklésében. A két finn férfi egymással szemben ült le és kezeiket összefogták és testüket az éneklés ritmusára ingatták. Az éneket hol az egyik, hol a másik kezdte, egy darabig együtt énekeltek majd a másik vette át az énekmondást. Egyesek felvetették ennek az éneklési hagyománynak közös, finnugor örökséget jelentő eredetét. Én úgy vélem, hogy ez nem köthető a finnugorsághoz, ez a hagyományos népi kultúrában sok népnél sokáig fennmaradt éneklési módja volt a hosszú, többszáz sorból is álló elbeszélő énekeknek, hős-énekeknek. A hősénekek eléneklése igen erős, erőltetett hangot igényelt, egyáltalán nem hasonlítható a polgári kultúrában szokásos operaáriák éneklésének módjához. Mindig nagyszámú hallgatóság előtt kellett énekelniük, és ez a váltás a két énekes közt elengedhetetlen feltétele volt egy hősének előadásának. Néhány versszak után az énekeseknek egymást váltva pihenniük kellett és felkészülni az ének folytatására. (Albániában, 1959-ben Haimel Dejes nevű faluban voltam tanúja ilyen éneklésnek. A két fiatal férfin látszott, mennyire igénybe vette ez erejüket. Az egyikük kobozszerű hangszert is használt. Az egyik előadott hősének Skander Bégről, Hunyadi János kortársáról szólt, a másik a II. világháborúban a német megszállók ellen harcoló „partizánról”. Hasonlóan énekelhettek még a XX. század elején a hősénekeket előadó szerb parasztok is.) Kallós Zoltán ebben a kötetében is értékes megfigyeléseket tett a keserves ének és énekesének kapcsolatáról.

1996-ban Kallósnak újabb gyűjteményes kötete jelent meg Budapesten *Ez az utazó levelem... – Balladák új könyve* címmel.

Kallós Zoltán gyűjtőmunkáját az akkori hatalom nem nézte jó szemmel. Rendeletileg tiltották a néphagyomány gyűjtését hivatalos engedély nélkül. Minderről Kallós nagyon keveset írt meg. Gyűjtőmunkájáról a 2014-ben megjelent *Balladás* könyvében csak ennyit írt röviden: „Sok esetben előfordult, hogy gyűjtés közben zaklattak – igazoltattak – hatósági emberek, azért, mert használtam a magnetofonomat. Olyan eset is volt, hogy be is vittek a rendőrségre. Ilyenkor a Bukarestben megjelent *Balladák* könyvét mutattam fel, amelynek végén van egy román nyelvű ismertető a kötetről és a kötet anyagának gyűjtőjéről. Sok esetben

azonban ez sem járt eredménnyel... Sajnos, volt idő, amikor gyűjtési szándékkal egyáltalán nem volt szabad Moldvába bemenni. Ez pontosan arra az időszakra esett, amikor még a 19. század végén és a 20. század elején születettektől lehetett volna sokat gyűjteni, rögzíteni, lejegyezni. Ez a korosztály pedig azóta már elköltözött. Ez az időszak körülbelül az 1970-es évek végétől 1990-ig tartott, de már ezt megelőzően – az 56-os magyarországi forradalom után – is csak ismeretségi alapon és lopakodva, bujkálva tudtunk gyűjteni... Hogy miért adtam fejem a gyűjtésre, nehéz lenne megmagyarázni. Valami belső erő hajtott, hogy én is tegyek valamit azért a közösségért, amelyikhez tartozom. Ezt a munkát csak önzetlenül és odaadással, valamint az értelmességébe vetett hittel lehet végezni... Nem kaptam ezért senkitől semmilyen anyagi támogatást. Nem is vártam semmiféle elismerést vagy kitüntetést. Számomra a legnagyobb elégtétel az lesz, ha gyönyörűséget szerezhetek a Balladás könyv olvasóinak. Az erkölcsi siker mindennél többet ér. Az eltelt évek során már hozzászoktam, hogy szinte állandóan zaklatnak, bánatnak (házkutatás stb). Már fel sem veszem. Úgy könyvelem el, mintha simogatnának. Bárhová is menjen az ember a földön, mindenhol lesznek ellenségei is, barátai is. Ilyen az emberi természet. Magam akkor vagyok boldog, ha valakinek segíthetek, s az ajándékozás öröme is fontos számomra... Szívemnek a fele benne van ebben a kötetben. Minden betűjéért véres verejtékkel és sok megaláztatással fizettem, de ezekre a dolgokra most már nem akarok emlékezni, csak a jóra és a szépre. Fogadják olyan szeretettel, mint amilyen szeretettel gyűjtöttem.” Csak ennyi. Nem beszél arról, hányszor kutatták át szállását (már diákkorában a háború előtti Maniu-korban is gyanús volt a Kallós család tevékenysége), hallgatták ki, fogták le, ítélték el, kobozták el írásait, könyveit. Összesen több mint két évet volt fogságban, megjárta Románia hírhedt börtöneit, Csikszereda, Pitest, Bukarest, Zsilava, Kodlea, kényszermunka a Duna-deltában és hónapokig volt egyedül egy cellában. Tanítói hivatásától is eltiltották és Gyimesben favágóként dolgozott évekig. Azt sem említi, hogy hány romániai és magyarországi népzene- és néptáncgyűjtőt segített munkájában kiterjedt baráti köre és ismeretségének felhasználásával. Hogy gyűjtött anyagát teljes egészében átadta a Magyar Tudományos Akadémiának. Még egy fontos megjegyzését kell idéznem: „A gyűjtések során igyekeztem elkerülni mások gyűjtőterületét és adatközlőit. Sok olyan adatközlőm van, akiktől utánam még többen is gyűjtöttek.” Én magam is, ennek az emlékezésnek az írója, az ő segítségével jutottam el olyan adatközlőkhöz, akiktől nagyon sokat tanultam, kaptam. Kallós Zoltán balladáit áttekintve látható, hogy a legtöbbször Moldvában gyűjtötte. Nagy anyagot gyűjtött össze Gyimesben és a szülőföldjén, a Mezőségben, de Kalotaszegen is.

Kallós Zoltán népköltési és népzenei gyűjtése, valamint a táncok filmezésében adott önzetlen segítsége hatalmas anyaggal gyarapította a magyar szellemi néphagyomány kincsét. E munkájával párhuzamosan fiatal korától kezdve gyűjtögette a tárgyi népművészet darabjait, hímzéseket, szötteket, faragványokat, cserepeket, bútorokat és viseletet, nemcsak magyaroktól, hanem erdélyi románoktól, cigányoktól és szászoktól is. Ezek közül is sokat ajándékozott különböző múzeumoknak. Amikor végre létrehozhatta a Válaszúti Kallós Alapítvány Múzeumát és Kollégiumát, anyagának legszebb darabjait igen szépen és szakszerűen ki is állította, külön termekben a mezőségi, a kalotaszegi, a csángó, az erdélyi román és szász népművészet remekeit. A múzeumról 2013-ban igen szép, képes album jelent meg *Adok néktek aranyvesszőt – Kallós Zoltán gyűjteménye Korniss Péter fotói* címmel. Ez a munkája is bizonyítja, hogy az egymás mellett békésen élő népek művészete különböző lehet egymástól, de éppen sajátosságaik hangsúlyozásával biztathatják egymást arra, hogy kitartsanak hagyományaik mellett, azokat egyre finomítva és fejlesztve egymást is gazdagíthatják. Amikor az utóbbi években lehetővé vált a diktatúra idején lefolytatott pe-

res eljárások iratanyagának megismerése, Kallós Zoltán nem kérte ki „dossziáját”, nem akarta megtudni, kik voltak azok, akiket a hatalom besúgásra, ellene való vádaskodásra kényszerített barátai közül...

Említenem kell még a Válaszúton már több éve rendszeressé váló táncházas táborokat, egy évben többet is, amelyek résztvevőjeként erdélyi és magyarországi fiatalok vagy családok is megismerkedhetnek a mezőségi, kalotaszegi és csángó népdalkincssel, zenével és táncokkal, és azokat szinte egész nap gyakorolhatják a csűrökben. Fontos intézménye lett ennek a hagyománymentő, -kereső magyar és nemzetközi mozgalomnak. Ezen szinte haláláig maga Kallós Zoltán is tanítgatta a népdalokat.

Utoljára hagytam a Kallós-életmű ugyancsak példamutató, legfiatalabb alkotását, a Válaszúti Kollégiumot. Több mint tíz évvel ezelőtt indult el, akkor még csak 4–5 mezőségi gyermek befogadásával, akik szétszóródva, kis, iskola nélküli falvakban nevelődtek és kényszerültek naponta egy közelebbi, román tannyelvű elemibe eljárni. Itt a kollégiumban szállást és ellátást kaptak hétfőtől szombatig és lehetőségük volt részt venni a választúti iskola magyar nyelvű oktatásában. Szombatra és vasárnapra a kollégium gépkocsija hétvégére hazavitte a gyermekeket szüleikhez, majd hétfőre újra összegyűjtötte őket a kollégiumi szállásra. Mára már mintegy száz gyermek részesül ebben az ellátásban és néhány éve mezőgazdasági szakismereteket is oktatnak az alapítvány tangazdaságában. Állami segítségével néhány évvel ezelőtt korszerű kollégiumi épület is készült a gyermekeknek, amelyben a nyári táborok vendégei is szállást kapnak.

Kallós Zoltán sokoldalú, példamutató életművének biztatására nagy szükségünk van, ezért is vállalunk kell emlékének ápolását (lásd még: *Kallós Zoltán 80 éves*. A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője. Kolozsvár, XIV. évfolyam, 2006. 1–2.).

Andrásfalvy Bertalan

„Azok vagyunk, akik vagyunk!”

Fájdalmas búcsú Kallós Zoltántól

Domokos Pál Péter, Lükő Gábor, Kallós Zoltán... Úgy tűnik, hogy a moldvai csángómagyarok művelődésével és sorsával foglalkozó gyűjtők, kutatók többnyire kilencven év fölötti, pátriárkai kort érnek meg, hacsak ellenségeik már előbb agyon nem verik őket, mint Petrás Incze Jánost, vagy fogolytáborba nem hurcolják, mint Mikecs Lászlót. De a Gondviselés inkább az átlagosnál bővebben méri számukra az időt, mintha tudná, hogy milyen nagy és fontos feladatokra vállalkoztak. De még az ilyen nagyvonalúan adományozott életút is véget ér egyszer,¹ rendszerint hamarabb, mint szeretnénk, mint ahogy reméljük a szívünk mélyén.

Töröm a fejem, lapozok emlékeim képzeletbeli könyvében, keresem a támpontokat: mikor is találkoztam először Kallós Zoltánnal? Az biztos, hogy Kolozsváron került rá sor az 1960-as évek utolján, emlékeim szerint Almási István népzenekutató lakásán, s velünk volt az utóbb fiatalon elhunyt Könczei Ádám, valamint későbbi feleségem, Zelnik Katalin is. A találkozót Almási szervezte, aki tudott róla, hogy – immár nem először – Moldvába ké-

1 Kallós Zoltán 2018. február 14-én, Válaszúton hunyt el.